
A fonológiai tudatosság szerepe az iskolakészültségben

– Óvodáskorban alkalmazható dalos, játékos feladatok az olvasás és írás elsajátításának előkészítéséhez

Jordanidisz Ágnes

Hátország Egyesület / NILD Hungary

Absztrakt

Az iskolaelőkészítő (5–6 éves életkor) szakaszában fontos feladata a pedagógusnak a gyermekek iskolakészültségének feltérképezése. A metanyelvi feladatok képet adnak a gyermekek kognitív és nyelvi érettségéről. A fonológiai tudatosság (FT) vizsgálata a szótag- és a rímtudatosságra fókuszál ebben az életkorban. Ugyanakkor a fonémaszint megjelenése is lényeges eleme az írott nyelv sikeres elsajátításának. A dinamikus mérés képet ad az igényelt segítség mértékéről is. Kimutatható az eltérés a tipikus és az atipikus nyelvi fejlődés esetén az intervencióra adott válaszban is. Amíg a statikus tesztek az elmaradás mértékét mutatják meg, a dinamikus Fonológiai Tudatosság teszt arra a különbségre is rávilágít, amely a szótag- és a fonémaszint működésében nyilvánul meg (Jordanidisz, 2021). Az óvodai anyanyelvi és zenei nevelés területei számos lehetőséget kínálnak a sikeres iskolakezdés támogatására.

Kulcsszavak: iskolakészültség, fonológiai tudatosság, tipikus és atipikus nyelvi fejlődés, dinamikus mérés

Az 5–6 éves kor, az iskolaelőkészítő éve a természetes fejlődés során is egy korszakváltás. Erik Erikson szociális-emocionális korszakait tekintve, ez az időszak, amikor az óvodás korszakból a gyermek átlép a kisiskolás korba. Míg az elsőt a kezdeményezés és a közösséghez tartozás szüksége jellemzi a legjobban, addig a másodikat már a teljesítményorientáltság. A probléma gyakran ott jelentkezik, hogy a természetes átmenethez a gyakorlat ritkán biztosítja a megfelelő környezetet: a kezdeményezést bátorító, elfogadó, ugyanakkor a teljesítménynek, a sikereknek helyet adó közeget.

A kognitív fejlődés során ebben az életszakaszban számos kognitív képesség érik, lehetővé téve a mentális feladatvégzést, ugyanakkor bőséges konkrét tapasztalathoz van szüksége gyermekeinknek ahhoz, hogy bizonyos

kognitív műveleteket manipuláció nélkül is el tudjanak végezni. A gondolkodás és a nyelvi fejlődés egyre jobban összefonódik. A beszéd megtámogatja a gondolkodást (Vigotszkij, 2000), a kognitív fejlődés lehetővé teszi a nyelvi tudatosság magasabb szintjeinek működtetését.

Az anyanyelv elsajátításának folyamata szempontjából az óvodáskor (3–6 életév) különös jelentőséggel bír. Fonológiai, morfológiai és szintaktikai területeken a magyar gyermek 6 éves korára az anyanyelve legfontosabb jellemzőit már elsajátítja, ezért fontos ennek a korosztálynak a logopédiai szűrése. A nagycsoportosok beszéd- és anyanyelvi fejlettségét vizsgáló logopédiai szűrő-eljárás a SZÓL-E (Kas et al., 2012).

A kognitív és a nyelvi fejlődés kapcsolata jól nyomon követhető a metanyelvi feladatoknál. A fonológiai tudatosság metanyelvi szintjéről beszélünk, amikor a gyermek képes a szavak alkotó elemeire figyelni, továbbá nemcsak beazonosítani, szegmentálni és az elemeket összefűzni képes, hanem ezekkel manipulálni egyaránt. 5 éves kor körül már nemcsak a szótagokat képes beazonosítani, hanem bizonyos szókezdő hangokat is. Ezzel elkezdődik a fonémaszint kialakulása. Kutatások kimutatták, hogy nemcsak a korai, spontán fonológiai tudatosság működése (szótagolás és rímképzés) jelzi előre az írott nyelv elsajátításának sikerességét (DeJong & van der Leij, 2003), hanem a fonémaszint megfelelő időben történő (azaz az olvasástanulás megkezdése előtti) megjelenése (Caravolas et al., 2012) is. Mivel a fonológiai tudatosság kulcsfontosságú szerepet tölt be az olvasás- és írástanulás során, ezért 5 és 6 éves kor között különös figyelmet kell fordítani fejlesztésére nemcsak a logopédiai foglalkozásokon, hanem az óvodai foglalkozásokba, mindennapi tevékenységekbe ágyazva is.

A logopédiai szűrés során fontos szempont, hogy mind a spontán fejlődő fonológiai szintek működéséről (rímfelismerés, egyszerű, mondókába ágyazott rímek kitalálása, valamint a szótagolás, a szótagok összefűzése), mind pedig a fonémaszint megjelenéséről képet tudjunk alkotni. Magyar kutatások igazolták, hogy a szótagszinten az 5 éves tipikus nyelvi fejlődésű gyermek könnyedén szegmentál (azaz bont szótagjaira egy szót), még ha nem is tudja minden esetben helyesen elválasztani a szótagokat, hiszen a hosszú mássalhangzók, a mássalhangzótörvények esetében a helyes szótagolást meg kell tanulnia. Ugyanígy, a magyar anyanyelvű gyermek nagycsoportos korban (sőt, már korábban is) megérti a szótagokra bontott beszédet, amit gyakran „robotbeszédnek” hívunk. Szótagszinten a kérdés az, hogy képes-e manipulálni a szótagokkal. Az egyik legegyszerűbb művelet a törlés, azaz az egyik szótag kihagyása. Ahhoz, hogy ez a feladat sikerüljön, egyszerre kell működtetnie több végrehajtó funkciót. A figyelmét a megfelelő szótagra kell irányítania, annak a szótagnak a motoros (hangos) megvalósítását le kell gátolnia, a figyelmét át kell irányítani a másik (vagy a többi) szótagra, aminél viszont működtetni kell a beszédképzésben részt vevő szerveket. Az artikulációs tervezésnél ezért a munkamemóriára is komoly feladat hárul. A fonémaszint megjelenésénél meg kell vizsgálni, hogy milyen hangokat tud

izolálni a gyermek, és azok milyen pozícióban vannak (szókezdő, szóvégi, vagy szóbelseji elhelyezkedésű).

A Fonológiai Tudatosság Teszt (Jordanidisz, 2017) mindezeket a területeket vizsgálja. A teszt továbbfejlesztése, a Dinamikus FTT a nagycsoportosok szűrésére lett tervezve, ami a szótag és fonémaszintű manipulációt vizsgálja. A dinamikus mérések Vigotszkij (2000) elméletében gyökereznek, mely szerint a gyermek valódi képességeiről sokkal többet árul el az, hogy egy nála kompetensebb személy segítségével milyen feladatot tud megoldani, mint az, hogy egyedül mire képes (Vigotszkij, 2000). A dinamikus vizsgálatok éppen ezért nem állnak meg ott, ahol a statikus tesztek, azaz annak megállapításánál, értékelésénél, hogy a gyermek egy adott feladatot meg tudott-e oldani egyedül helyesen. Amennyiben nem, vagy helytelen választ adott, a vizsgálatvezető valamilyen módon segítségadásban részesíti, majd ismételtén megpróbálhatja a gyermek megoldani a feladatot. A dinamikus mérések egyik típusában csak kvalitatív leírás készül a gyermek reakciójáról, míg a kvantitatív jellegű dinamikus mérések a segítségadásra adott választ is pontozzák, ami által mérhetővé válik a teszt.

A dinamikus FTT előre meghatározott segítségadásból álló teszt, melynek célja, hogy ne csupán a nyelvi szintek és műveletek megjelenéséről, hanem a művelet elvégzéséhez esetleg még igényelt *segítség mértékéről*, és az *intervencióra adott válaszról* is képet lehessen alkotni. Bridges és Catts (2010) amellet érvel, hogy a fonológiai tudatosságot vizsgáló tesztek esetében megbízhatóbbak a dinamikus tesztek, mint a statikusak. A dinamikus FTT segítségével meghatározható, hogy egy adott gyermek milyen intenzitású segítséget igényel, szüksége van-e egyéni fejlesztésre, vagy elég a csoportban történő, minden gyermek számára tervezett foglalkozás. Amennyiben nem igényel a gyermek segítséget, úgy 5 pontot kap a statikus teszt 1 pontja helyett. Minél több segítséget használ fel, annál kevesebb pontot kap a feladat megoldásáért. Maximálisan négy segítséget kaphat a gyermek. Természetesen elképzelhető, hogy vannak, akiknek ennyi sem elég ahhoz, hogy megértsék, és megoldják a manipulációs feladatot, és 0 pontot kapnak. A teszt két szótagszintű, és négy fonémaszintű feladatot tartalmaz. A szótagszintű feladatoknál először a második (utolsó) szótagot kell elhagyni, majd a második feladatnál az első szótagot. A fonémaszintű törléseknél két esetben az első hangot, továbbá egy-egy esetben szóvégi, illetve szó belseji hangot kell elvenni a szóból. A segítségadás két alkalommal csak verbális, majd két alkalommal vizuális segítséggel történik. A vizuális segítséget építőkövek, illetve építő rudak jelentik, amelyek hangot, illetve szótagokat reprezentálnak.

Az előzetes vizsgálatok kimutatták, hogy az atipikus nyelvi fejlődésű gyerekek csak többszöri, és nagyon konkrét segítségadást tudtak hasznosítani a feladatmegoldás során, illetve a csoport felének a dinamikus vizsgálat által kínált négyféle segítségadás nem volt elegendő ahhoz, hogy a metanyelvi feladatot megoldják. Míg szótagszinten a segítségadás hatására elérték a korosztálytól elvárható referenciaértéket, addig a beszédhangok manipulációja

még vizuális segítségadással (színes kocka és építő rúd alkalmazásával) sem sikerült. Ezzel szemben tipikusan fejlődő társaik közül azok, akik maguktól nem adtak helyes választ, szótagszinten az első, illetve második segítségadásra is jól reagáltak, és megoldották a feladatot. A beszédhangok törlésénél bár több – és gyakran vizuális – segítségre volt szükség, de megoldhatóvá vált a feladat (Jordanidisz et al., 2021). Ez az eredmény arra enged következtetni, hogy az atipikus nyelvi fejlődésű gyermekeknél a fonológiai tudatosság nyelvi szintjeinél (szótag és beszédhang) – az anyanyelvvelsajátítás többi területéhez hasonlóan – kimutatható a megkésett fejlődés. A szótag- és a fonémaszint fejlettsége mellett azonban az is kimutatható, hogy a manipulációs feladat által igényelt végrehajtó funkciók is gyengébben működnek. Ezért hasznos a nyelvi területek mellett a munkamemóriát és a figyelem működését is vizsgálni. Továbbá, a nyelvi fejlesztéseket ki kell egészíteni a hallási figyelem és a munkamemória gyakorlataival is.

A jó hír, hogy nagyon sok olyan dalos, játékos feladat létezik az óvodai fejlesztési területeken, amelyekkel a tudatos óvodapedagógusok eredményesen fel tudják készíteni a nagycsoportos gyermekeket az olvasás és az írás sikeres elsajátítására. Az első, és a legfontosabb szempont, hogy a nyelvi és metanyelvi tudatosság fejlesztése nem a nagycsoportban kezdődik.

Kiscsoporttól kezdődően a zenei nevelés nagymértékben szolgálja az anyanyelvi fejlesztést is. A mondókák ritmusa, azok hangsúlyozása, a hozzájuk kapcsolódó gyermekjátékok segítik a rímekre történő odafigyelést, valamint a szótagolást. Például a „*Hóc, hóc katona...*” mondóka során a kisgyermek a felnőtt térdén lovagol, egész testével érzi a mondóka lüktetését, a rímeket általában kihangsúlyozva hallja a mondókázás közben. Később a körjátékok során szintén egész testtel mozogva (járva, leguggolva) integrálja a beszédritmust a gyermek. Még a „*halandzsa*” mondókák is a magyar nyelvre jellemző szótagtípusokat reprezentálják (egy mássalhangzóval kezdődő, magánhangzóra végződő nyílt szótagokat tartalmaznak), és ezáltal erősítik a helyes szótagolást (Például: E-ke-te, pe-ke-te, cu-ko-ta pé...).

A zenei nevelés nagycsoportban a kognitív fejlődés jellemzőire apellálva fejleszti a belső zenei hallást. Azonban a belső hallás fejlesztése mellett a *belső beszéd* kialakítása is ekkor történik, azaz itt is összefonódik a zenei és a nyelvi fejlesztés. A figyelem irányítását a hangerővel történő manipulációval kezdi: az egymást követő sorok halk, illetve hangos éneklésével. A következő lépés a hangadás „gátlása”, vagyis a végrehajtó funkciók közül a gátló funkció működtetése, miközben a gyermekdal szövegét a gyermeknek magában kell énekelnie. Ennek a feladatnak csoportos megvalósítása sajnos nem teszi lehetővé, hogy az óvodapedagógus valóban meggyőződjön arról, hogy ennek a végrehajtó funkciónak a működtetésében hol tartanak egyénileg a gyermekek. Az ének folyamatosságának fenntartása nem engedi meg a gyermekek többségének, hogy a saját tempójában oldja meg a feladatot. Továbbá nehézséget jelenthet a rugalmas váltás a néma és a hangos éneklés között. Valószínűleg könnyebben oldanak meg a nagycsoportosok a dallambújtatás

feladatát – továbbá remek előkészítése lenne a szótagszintű manipulációknak (szótagtörlésnek) – amennyiben ismert mondókák esetén az ütemhez kapcsolódó szavak esetében történne először a „néma” mondókázás. Például:

Éc, *péc*, kapu *léc*, Csimpi – *limpi* hová *mész* (dőlve szedett szavak némák). A robot játékot (szótagolva beszélgetés) is lehetne úgy játszani, hogy a robot a szavak végét „elnyeli”, vagyis az utolsó szótagot nem mondja ki hangosan. Például, arra a kérdésre, hogy mit reggeliztek, a válasz: *kif*.

Továbbá, szintén segíti a szótagmanipulációt, ha a gyermekeket az udvarra, vagy az asztalhoz úgy hívja az óvónő, hogy ki kell találniuk az első szótag alapján, hogy kit hív, és be kell fejezniük a nevüket. Például:

Óvónő: Ma- ...

Mari: -ri!

Óvónő: Zo-

Zoli: -li!

Ezek a játékos feladatok lehetővé teszik, hogy feltérképezzük, mennyire rugalmasak a gyermek végrehajtó funkciói, és milyen a figyelemirányítása.

Az előzőhöz hasonló szituációban a nevekkel másképp is lehet játszani, például a nevek kezdő hangjainak elmondása alapján ismerje fel a gyermek, hogy mikor mondják az ő nevét.

például: „*F, K*” : Fehér Kati.

Továbbá, adott kezdőhangra tárgyak neveit lehet gyűjteni, legó-vagy építőkockákból kitenni kettő, majd három hangból álló szavakat: ló, ól, só, ősz stb.

Az eddigiek során a nagycsoportos korosztály számára szóló szótagokkal történő manipuláció és a – legalább szókezdő pozícióban lévő – beszédhangok k megnevezésére hívtuk fel a figyelmet. Azonban továbbra is fontos a rímtudatosság, amelyett mondókázással, rímkategorizálással tudunk fejleszteni, valamint leginkább az intonációval, a szavak végén a rímek hangsúlyozásával tudunk érzékeltetni óvodáskorban. Például:

1. Figyelj oda, mit hallasz mindegyik szóban? á-SÓ, kor-SÓ, bor-SÓ
2. Figyelj, melyik szó nem illik a többihez hangzásában? A szavak végére figyelj nagyon:

„*három, várom, párom, kérek*”. Amennyiben nem hallja ki a szavak rímelő szótagjait, úgy meg lehet ismételni szótagolva, hangsúlyozva a rímeket: „*há-ROM, vá-ROM, pá-ROM, ké-REM*”.

A kakukktojás játékot úgy nehezíthetjük, hogy a kakukktojás szó nem a sorozat utolsó szava lesz, illetve a kétszótagú szavak esetében az első szótag magánhangzója már eltér, például: majom. Ettől még teljesen megfelel a kritériumnak, azaz, az utolsó szótagok rímjei megegyeznek. A fonológiai tuda-

tosság szempontjából nem elégséges, hacsak a magánhangzók egyeznek: A szótagrím a magánhangzó mellett az utolsó hango(ka)t is magában foglalja.

A fonológiai tudatosság fejlesztése akkor hatékony, ha napi rendszerességgel történik, és egy-két feladatot valóban sikeresen tud megoldani minden gyermek. Valószínű, hogy a csoportban lesznek olyanok, akik első hallásra megoldanak egy feladatot, de adjunk lehetőséget a többieknek is, más példákon keresztül. Lehet, hogy ismétléssel, szótagolással, a célszótag hangsúlyozásával kell segítséget adni egy-egy gyermeknek, vagy vizuális módon (rudak, vagy pálcikák szimbolizálhatják a szótagokat). A fonológiai tudatosság rendszeres, tudatos fejlesztésével az óvodai mindennapok során is sikeresen felkészülhet a gyermek az írott nyelv elsajátítására.

Irodalom

- Bridges, M. S. & Catts, H. W. (2010). *Dynamic Screening of Phonological Awareness (DSPA)*. LinguiSystems, Inc.
- Caravolas, M., Lervåg, A., Mousikou, P., Efrim, C., Litavsky, M., Onochie – Quintanilla, E., Salas, N., Schöffelová, M., Defior, S., Mikulajová, M., Seidlová-Málková, G. & Hulme, C. (2012). Common patterns of prediction of literacy development in different alphabetic orthographies. *Psychological Science*, 23(6), 678–686. <https://doi.org/10.1177/0956797611434536>
- De Jong, P. F. & Van der Leij, A. (2003). Developmental changes in the manifestation of phonological deficit in Dyslexic children learning to read a regular orthography. *Journal of Educational Psychology*, 95(1), 22–40. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.95.1.22>
- Jordanidisz, Á. (2017). Magyar anyanyelvű gyerekek fonológiai tudatosságának fejlődése. In Bóna, J. (Ed.), *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban* (pp. 203–220). ELTE Eötvös Kiadó.
- Jordanidisz, Á., Mohai, K., Mihály, O. & Winget, Ch. (2021). Static Versus Dynamic Screening of Phonological Awareness Skills Among Hungarian-Speaking 5- to 6-Year-Old Kindergarteners with Typical and Atypical Language Development. In Babatsouli, E. (ed.), *On Under-reported Monolingual Child Phonology* (pp. 324–346). Multilingual Matters Ltd. <https://doi.org/10.21832/9781788928953-017>
- Kas, B., Lőrík, J. M., Bogáth, R. Sz., Vékony, A. Sz. & Mályi, N. (2012). *SZÓL-E? Szűrőeljárás az óvodai logopédiai ellátásban*. Logotech.
- Vigotszkij, L. Sz. (2000). *Gondolkodás és beszéd*. Trezor.

Jordanisz, Á.

The role of phonological awareness in school readiness

The kindergarten years (5–6 years of age) are important period in the life of a child, when the teacher's role is to monitor their school readiness. Metalinguistic tasks provide a window onto the degree of maturity of cognitive and language abilities. Phonological awareness surveys focus on the development of syllable and rhyme awareness at this point. However, the emergence of the phoneme level is also crucial for the successful acquisition of the written language. Dynamic assessment provides a view on the extent of the required assistance beyond the level of development. The difference between typical and atypical language development can also be followed in the response to intervention. . While static tests show the level of development, dynamic assessment also reveals the difference between the functioning of the syllable and the phoneme levels (Jordanidisz, 2021). Many tasks in the language and music education of kindergarten programs support children's later success in the academic life.

Keywords: school readiness, phonological awareness, typical and atypical language development, dynamic assessment

Jordanisz Ágnes: <https://orcid.org/0000-0002-3880-9185>